

УДК 316.334.2

Д.М. ЯДРАНСЬКИЙ

СОЦІОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

У статті розглянуто розуміння соціально-трудової справедливості через встановлення принципів виміру ефективності та результату інформаційної праці. Визначено засадничі принципи та встановлено критерії, відповідно до яких можлива оцінка соціальних результатів трудової діяльності (у першу чергу, інформаційної) з метою забезпечення їх справедливого розподілу. Зроблено спробу визначення трудової поведінки як соціально корисної діяльності. Визначено авторське бачення справедливості в соціально-трудої сфері та наголошено на необхідності встановлення об'єктивованих показників соціально-трудої корисності інформаційної праці, відповідно до якого стає можливим характеризувати суспільну адекватність результату праці.

Ключові слова: соціально-трудова справедливість, праця, розподіл, принципи, еквівалент, результат.

Актуальність вибору теми. Сучасне Українське суспільство все більше підходить до необхідності суспільної уваги до питання соціальної справедливості. Свідченням цього є святкування в Україні Всесвітнього дня соціальної справедливості тощо. Не втрачає актуальності питання соціальної справедливості в умовах суспільних трансформацій останніх років, однак сучасна наукова та науково-методична література до цього питання підходить здебільшого фрагментарно. Така ситуація пояснюється відсутністю єдності в розумінні самої категорії “соціальна справедливість”. Використовувана в більшості країн логіка розуміння соціальної справедливості як зближення соціального розриву (у першу чергу, між можливими та бідними) також не набула поширення у вітчизняних реаліях. Однак у цьому контексті проблемою є встановлення прийнятних меж суспільного розподілу, які на сьогодні також практично відсутні. У літературі не отримано відповіді навіть на запитання, що саме має бути критерієм (еквівалентом) для суспільного розподілу: трудова поведінка, економічний чи соціальний результат праці або час, витрачений на неї.

Розглядаючи категорії ефективності та справедливості, варто також встановити логічний зв'язок між ними. На наш погляд, основна особливість співвідношення між зазначеними категоріями полягає через введення розуміння соціальності. Так, економічний ефект може розглядатися за умов збереження справедливості суспільного розподілу, (адже в протилежному випадку мова може йти лише про ситуативну економічну ефективність для однієї зі сторін обміну). Відповідно, суспільно-справедливими можуть бути процеси, які є ефективними для суспільного (соціального) розвитку.

Проблема встановлення результату є тісно пов'язаною із поняттям справедливості, що особливо актуально в соціально-трудої сфері, адже по-перше, трудова сфера є однією з основних сфер людського буття, а по-друге, справедливість виступає оцінним судженням про результат. При цьому необхідно відзначити логічний взаємозв'язок між оцінкою та результатом, адже, відповідно до тлумачного словника С.І. Ожегова, результат – кінцевий підсумок, що завершує собою будь-що [1, с. 587]. Справедливість – поняття провинне, що відповідає певним уявленням щодо сутності людини та її невід'ємним правам [2]. Тобто справедливість – оцінка підсумку певної дії через суб'єктивні людські уявлення, які залежать від умов життя, праці тощо.

При цьому використання поведінкового підходу не може розглядатися цілком адекватним, адже трудова поведінка не є кінцевим результатом праці, а економічний ефект часто не пов'язаний безпосередньо з результатами більшості видів трудових процесів. Відповідно, на увагу заслуговує показник соціальної корисності, який має отримати базовий статус в оцінці результатів праці та бути закладений в основу принципів соціальної справедливості розподілу.

Мета дослідження – вивчення показника справедливості в соціально-трудої сфері, що бачиться нам принципово важливим завданням для розуміння ряду соціальних процесів, які відбуваються на промислових підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізувати справедливість як соціологічну категорію в цілому та справедливість відчуження зокрема доцільно з генези цих категорій у філософській рецепції. Зокрема, давньогрецький філософ Анаксимандр трактував поняття справедливості, як правило “не переступати встановлених від віку меж (кордонів)”. Сократ пояснював справедливість як дотримання мудрості, дійсного знання, порядку речей, законів. Відповідно до думок Платона, справедливість виступає майже синонімом права. Епікур говорив: “Справедливість – деякий договір про те, аби не шкодити один одному і не терпіти шкоди”. Давньокитайський мислитель Конфуцій вважав, що справедливість диктується традицією, втілюється в ритуалі та етиці і є проявом волі “Піднебесної”. Мо Цзи вважав справедливим те, що корисно людям [3, с. 99–100].

Узагальнюючи теоретичні підходи щодо соціальної справедливості, можна констатувати, що мова йде про встановлення інтеракцій (соціального взаємообміну). У такому тлумаченні справедливість є показником нормативної соціальної корисності, яку індивід приносить групі (оточуючим).

Не вдаючись в історичний розвиток філософування на тему соціальної справедливості, доцільним бачиться перехід до більш сучасних праць соціально-економічного змісту. Зокрема, К. Маркс відзначає, що згідно з дійсною природою праці й обміну, суворі справедливість вимагає, “аби всі, що вступають в обмін, мали не лише взаємні, але й рівні вигоди... Якби здійснювалася справедлива система обміну, то вартість усіх товарів визначалася б сукупністю витрат їх виробництва, і рівні вартості завжди обмінювалися б на рівні вартості...” [4, с. 332]. При цьому можна констату-

вати, що в тлумаченні К. Маркса також можна знайти внутрішні характеристики процедури обміну. Більше того, сучасне ускладнення процесу розподілу доданої вартості (що є наслідком трансформації форм власності) зумовлює необхідність збільшення уваги до механізмів суспільного перерозподілу та місця й ролі категорії “справедливість” у ньому. Ще ускладнюється ситуація в умовах інформаційного суспільства, а особливо в умовах інформаційного трудового процесу (та, відповідно, розподілу його результатів). Відсутність матеріалізованих артефактів праці додатково ускладнює встановлення справедливого еквіваленту обміну. У найзагальнішому трактуванні справедливість у категоріях оцінки інформаційної праці може розглядатися через логіку стародавніх філософів, тобто встановлення норми соціальної корисності. У цьому сенсі мова може йти про еквівалентність обміну.

Сучасними соціологами, зокрема Г. Соколовою, наголос робиться на важливості реалізації принципу соціальної справедливості заробітної плати [5, с. 81]. Проте зводити соціальну справедливість в оцінці сучасної праці до соціальної справедливості обміну – передчасно. У цьому сенсі мова має йти про обмін результатом та наслідками праці (причому для обох учасників соціально-трудова взаємність).

Ще Арістотель розрізняв два “види” справедливості. По-перше, “розподільна”, коли в центрі уваги опиняється питання “кому що належить?”; по-друге, “коригувальна (перетворююча)”, коли мова йде про стосунки з індивідами в процесі соціальних трансакцій... [6]. Думку про подвійний підхід до соціальної справедливості висловлюють і сучасні науковці. Зокрема А. Шохін зазначає, що соціальна справедливість одночасно зрівнює і диференціює. Одні й ті самі відносини можуть розцінюватися як справедливі чи несправедливі тими чи іншими соціальними групами, класами [7, с. 248].

Розглядаючи інформаційний трудовий процес як процес створення віртуальної вартості, виникає проблема не тільки із розподілом, але і власне із оцінкою справедливої вартості такої праці. Проблема визначення вартості пов’язана з тим, що передумовою інформаційного результату є інформаційний трудовий процес (читай роздуми), які, з одного боку, є невичерпним суспільним ресурсом, а з іншого – принципово дефіцитним (стосовно конструювання інформації конкретного типу). Більше того, враховуючи стрімке знецінення інформаційного продукту в часі та відсутність реальної собівартості, мова йде по суті про ситуативну цінність праці. Відповідно, осяжними стають тільки її наслідки (адже результат інформаційної праці не завжди може бути об’єктивно оцінений у конкретний проміжок часу, так само, як і сама праця).

Мірилом може виступати тільки суспільна ефективність, яка може бути виражена тезою “чим більше користі суспільству від індивіда, тим більшу кількість благ такий індивід має отримати”. При цьому у випадку наявності об’єктивних створених артефактів благ суспільна ефективність має бути еквівалентною кількості спожитих артефактів. Відповідна теза може бути поширена й на інформаційні результати (артефакти), адже в цьому обміні невизначеними є як продукти праці, так і блага, що споживатимуться.

Однак за будь-яких умов виникає потреба в оцінюванні таких благ. На наш погляд, в основу такого оцінювання можуть бути покладені принципи правової допустимості та економічної доцільності. Ґрунтуючись на зазначених засадах, можна підійти до визначення моделі соціальної корисності (а відтак, і справедливості). На сьогодні основними еквівалентами результатів інформаційної праці нам бачаться: робочий час (норма часу); кількість оброблених документів, виконаних робіт, підлеглих, якими здійснюється управління (норма обслуговування); кількість помилок, допущених у ході трудового процесу (норма якості); додана вартість, отримана внаслідок реалізації продукції (норма виробітку грошова). Однак проблемою є приведення запропонованих принципово неоднорідних за структурою та характером норм до певного спільного знаменника, що зумовлює необхідність розробки критерію їх приведення. Так, німецький інженер Талауликар Тиль пропонує для конкретизації принципів соціальної й етичної справедливості використовувати три принципи – доповнюваності, ціннісної орієнтації та людського достоїнства [8]. Очевидним є факт нематеріальності підходів до розуміння соціальної справедливості.

Однак при цьому все розуміння запропонованих еквівалентів результатів праці зосереджено навколо витратного оцінного підходу. Ми пропонуємо не розглядати витратний підхід як єдиний у системі оцінювання еквівалентів праці і поряд з ним використовувати й інші підходи. Разом із витратами (часу, фізичних зусиль тощо), здійсненими індивідом на створення певного результату праці, на нашу думку, можуть бути використані інші еквіваленти, зокрема:

- встановлення еквівалентного часу у випадку заміни конкретної праці уречевленою, яку необхідно витратити з метою уникнення конкретних витрат живої праці. Відповідно, соціальна корисність визначається тим часом, який вивільняється для соціального життя (реалізації поза межами безпосереднього трудового процесу);
- встановлення альтернативної вартості дефіцитних ресурсів, які було зекономлено в наслідок використання безпосередньої живої праці індивіда;
- встановлення потенційної користі певного працівника в майбутньому, виходячи з того, що цінність конкретного працівника на поточний момент може бути зумовлена розміром соціальної корисності, яку власник сподівається отримати від його використання (співробітництва) у майбутньому;
- встановлення набору ринкових переваг, які забезпечені використанням безпосередньої праці певного працівника (зокрема й порівняно з іншими, що можуть бути зайняті відповідною діяльністю);
- встановлення порівняльного аналізу корисності конкретного індивіда для трудової групи (виробничого колективу), що здійснюють певну діяльність у межах власних соціально-професійних груп методом виключення (припущення про вилучення працівника із виробничого процесу).

Безперечно, одним із засадничих принципів соціальної корисності має виступати принцип економічної ефективності (як на рівні суспільства, так і на рівні підприємства), адже без її забезпечення будь-яка соціальна система

в сучасному світі виявляється не життєздатною, а відтак, порушення цього принципу автоматично порушуватиме інші засадничі принципи.

Висновки. Запропоновані підходи ми пропонуємо вважати спробою наблизити наукові пошуки, пов'язані із кількісним виміром інформаційної праці та розробкою подальших підходів до розподілу її результатів. До того ж принципово важливим є визначення еквівалента корисності, який має розглядатися як мірило соціально-економічного результату в процесі розподілу. На підставі запропонованих теоретизувань стає можливим продовжити пошуки в напрямі встановлення міри винагороди за умов розподілу результатів в інформаційному суспільстві тощо.

Відсутність кількісних результатів у межах статті пов'язана із необхідністю емпіричного підтвердження висловлених припущень, однак при цьому ми вважаємо доведеним факт того, що використання або витратних підходів (використовуваних економістами), або ціннісних (використовуваних психологами) у системі розподілу недостатньо. Доцільним у цьому контексті бачиться використання соціологічних підходів як певної системи, заснованої на інструментальному базисі, – забезпеченні соціальної справедливості (як гармонізації інтересів) учасників розподілу результатів суспільної праці.

Узагальнюючи отримані результати, можна констатувати, що використовувані в сучасних управлінських практиках оцінні підходи, які ґрунтуються на використанні як еквівалентів таких класичних показників, як обсяг часу, кількість об'єктів обслуговування тощо, на сьогодні не повною мірою відображають властивості сучасного процесу спільного виробництва, що зумовлює пошук нових еквівалентів, якими можуть виступати певні показники виразу суспільної корисності, зокрема такі: еквівалентний час заміни конкретної праці уречевленою; альтернативна вартість дефіцитних ресурсів, які було зекономлено; встановлення потенційної користі певного працівника в майбутньому; встановлення набору ринкових переваг від певної праці індивіда; встановлення порівняльного аналізу корисності конкретного індивіда для групи (трудової групи).

Основним напрямом подальших досліджень у цьому контексті ми бачимо проведення емпіричних досліджень щодо визначення соціологічної мети “справедливого приросту корисності” як результатів розподілу новоствореної вартості.

Список використаної літератури

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка : около 53 000 слов / С.И. Ожегов. – [6-е изд., стереотип.]. – М. : Советская энциклопедия, 1964. – 900 с.
2. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс] / полный текст третьего издания “Большой советской энциклопедии”, выпущенной издательством “Советская энциклопедия” в 1969–1978 гг. : в 30 т. – Режим доступа: <http://www.rubricon.com>.
3. Филатов А.С. Гражданское общество и местное самоуправление : учеб.-метод. пособ. / А.С. Филатов. – Симферополь, 2002. – 148 с. – С. 99–100.
4. Маркс К. Теории прибавочной стоимости (IV том “капитала”). Часть третья (главы XIX—XXIV) / К. Маркс и Ф. Энгельс // Сочинения. – 2-е изд. – М. : Издательство политической литературы, 1964. – Т. 26. – Ч. III.

5. Соколова Г.Н. Тенденции развития социологии труда в 1980–1990 годах (по материалам всемирных социологических конгрессов) / Г.Н. Соколова // Социологические исследования. – 1991. – № 3. – С. 32–38.

6. Калашников Б.Н. Концепция общей справедливости Аристотеля: Опыт реконструкции [Электронный ресурс] / Б.Н. Калашников // Этическая мысль. – 2001. – М. : ИФ РАН, 2001. – Вып. 2. – Режим доступа : <http://ethics.iph.ras.ru/em/em2/em2.html>.

7. Социальные ориентиры обновления: общество и человек / [под общ. ред. Т.И. Заславской]. – М. : Политиздат, 1990. – 448 с.

8. Талауликар Тиль. Принцип социальной и этической полезности в управлении предприятием [Электронный ресурс] / Талауликар Тиль // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 3. – Режим доступа: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/13_3_99.htm.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2012.

Ядранский Д.Н. Социологическая интерпретация социально-трудовой справедливости

В статье рассматривается понимание социально-трудовой справедливости путем установления принципов измерения эффективности и результата информационного труда. Определяются базовые принципы и устанавливаются критерии, в соответствии с которыми возможна оценка социальных результатов трудовой деятельности (в первую очередь, информационной) с целью обеспечения их справедливого распределения. Делается попытка определения трудового поведения как социально полезной деятельности. Определяется авторское видение справедливости в социально-трудовой сфере и отмечается необходимость установления объективных показателей социально-трудовой полезности информационного труда, в соответствии с которым становится возможным охарактеризовать общественную адекватность результата труда.

Ключевые слова: *социально-трудовая справедливость, труд, распределение, принципы, эквивалент, результат.*

Yadransky D. Sociological Interpretation of social and labor justice

The article deals with an understanding of the social and labor justice by establishing the principles of performance measurement is the result of information work. Defined the basic principles and criteria are established in accordance with the possible evaluation of social impact of labor (first information) in order to ensure their equitable distribution. Seeks to identify work behavior as a socially useful activity. Determined by the author's vision of justice in social and labor issues, and noted the need for objective measures of social and labor usefulness of labor, according to which it is possible to characterize the social adequacy of the study results.

Key words: *social and labor justice, labor, distribution, principles, equivalent result.*